

**KALAD
PEIPSI VETES
JA KALURID
PEIPSI VETEL**

PEIPSI TEEJUHT

Peipsi on koduks sadadele miljonitele kaladele – neid on siin ühtekokku 37 liigist. Tuntuimad Peipsi vete asukad on teadagi need, kes aeg-ajalt ka inimeste toidulauale satuvad: ahven, haug, koha, latikas, luts, nurg, peipsi siig, peipsi tint, roosärg, räabis, särg...

Räabis – *Coregonus albula*

Koha – *Sander lucioperca*

Meie suurima järve kõige pisemad kalad on aga hoopiski luukaritsad, kel pikkust vaid kuni 7 sentimeetrit ja kes kaaluvad kuni

Luukarits – *Pungitius pungitius*

3 grammi. Aga kõige priskemaks on siin sirgunud sägad – 1935. aasta 10. augustil püütud sägal oli pikkust 2,1 meetrit ja ta kaalus 56 kilo. Selle rekordsäga vanus

on jäänud saladuseks, küll aga on teada, et sägad võivad elada isegi kuni 80 aastaseks.

Säga – *Silurus glanis*

Kaks kohalikku kalaliiki on saanud järvelt

oma nime. Peipsi siia puhul on tegemist endeemse, looduslikult ainult Peipsit ja sellega seotud veekogusid asustava alamliigiga. Just siit on teda asustatud ka mujale maailma – nii Poola, Saksamaa, Rumeenia kui ka Jaapani veekogudesse.

Seevastu peipsi tint pole seotud vaid Peipsi järvega, teda esineb looduslikult mujalgi Euroopa sisevetes. Samas on olnud just peipsi tindil aegade jooksul ülioluline roll Peipsi rannarahva elus.

Peipsi tint – *Osmerus eperlanus eperlanus*

Peipsi siig – *Coregonus lavaretus maraenoides*

Mitmed Peipsi liiginimekirja kuuluvad kalad ei ela järves pidevalt. Näiteks jõeforell ja harjus veedavad suurema osa oma ajast jõgedes, kust teevad järvevette vaid ajutisi visiite. Seevastu vimba ja tõugjas elavad järves, kuid kudedes saavad ainult jõgedes. On ka kalaliike, näiteks haug ja latikas, kellest osa koevad järves, teised aga eelistavad kudedes jõgedes. Nimetatud kalad võivad mõnikord liikuda jõgesid pidi isegi sadu kilomeetreid.

Tõugjas – *Aspius aspius*

Haug ja latikas kasvavad Peipsis, võrreldes teiste Eesti veekogudega, märkimisväärselt kiiresti. Kiire kasvu poolest paistavad siin silma veel ka peipsi tint, koha, särg, roosärg, nurg, luts ja ahven.

Karpkala ja hõbekoger on Peipsisse toodud inimese poolt. Tänapäeval sõltub inimesest ka angerja olemasolu järves – pärast Narva Hüdrolektrijaama tammi rajamist nad enam siia mereveest ise ujuda ei saa.

Head loodusetundjad teavad Peipsi järves elavat veel mitmeid salapäraseid kalu. Nende hulka kuuluvad näiteks kolm looduskaitse all olevat kalaliiki – vingerjas, hink ja võldas.

Vingerjas –
Misgurnus fossilis

Hink – *Cobitis taenia*

Kalarikka Peipsi kaunid kaldad on olnud juba ammu kalurite koduks. Piirissaare ja Praaga kaluriküla des ning mujalgi Peipsi rannas on tuntud kohalike kalade kombeid peensusteni – näiteks seda, kunas kalad rändavad ning kunas ja kus nad koevad. Siinmail elab praegugi asjatundjaid, kes oskavad erinevate haugivormide liikumisi siduda jäämineku ja toominga õitsemisega. Vanadel kaluritel on veel kuurinurgas huvitavaid kalapüügivahendeid ja meeles palju põnevaid kalamehejutte.

Peipsi on suuruselt neljas järv Euroopas ja tema keskelt kokku pitsitatud kuhu lubab teda vaadelda kolme eraldi osana: põhjapoolset laia vetevälja kutsutakse Peipsi järveks kitsamas mõttes, lõunapoolset laiendit Pihkva järveks ja neid ühendavat kitsast järveosa Lämmijärveks. Käesolevas trükises mõeldakse Peipsi järve all kõiki neid osi koos, kui ei ole rõhutatud teisiti.

PEIPSI JÄRVE JA PEIPSISSE SUUBUVATE JÕGEDE SUUDMEOSADE KALAD

Kalaliikide leidumissagedus Peipsi ja Pihkva järves
(° – juhukülaline, * – haruldane, ** – tavaline,
*** – rohke)

LIIK		LEIDUMISSAGEDUS
Ojasilm	<i>Lampetra planeri</i>	°
Jõeforell	<i>Salmo trutta fario</i>	°
Rääbis	<i>Coregonus albula</i>	***
Peipsi siig	<i>Coregonus lavaretus maraenoides</i>	***
Harjus	<i>Thymallus thymallus</i>	°
Peipsi tint	<i>Osmerus eperlanus eperlanus</i>	***
Haug	<i>Esox lucius</i>	***
Angerjas	<i>Anguilla anguilla</i>	**
Särg	<i>Rutilus rutilus</i>	***
Teib	<i>Leuciscus leuciscus</i>	*
Turb	<i>Leuciscus cephalus</i>	*
Säinas	<i>Leuciscus idus</i>	**
Lepamaim	<i>Phoxinus phoxinus</i>	°
Roosärg	<i>Scardinius erythrophthalmus</i>	***
Tõugjas	<i>Aspius aspius</i>	*
Mudamaim	<i>Leucaspilus delineatus</i>	*
Linask	<i>Tinca tinca</i>	**
Rünt	<i>Gobio gobio</i>	*
Viidikas	<i>Alburnus alburnus</i>	**
Tippviidikas	<i>Alburnoides bipunctatus</i>	°
Nurg	<i>Blicca bjoerkna</i>	***
Latikas	<i>Abramis brama</i>	***
Vimb	<i>Vimba vimba</i>	*
Koger	<i>Carassius carassius</i>	**
Hõbekoger	<i>Carassius gibelio</i>	*
Karpkala	<i>Cyprinus carpio</i>	*
Trulling	<i>Barbatula barbatula</i> (L.)	°
Hink	<i>Cobitis taenia</i> L.	*
Vingerjas	<i>Misgurnus fossilis</i> (L.)	*
Säga	<i>Silurus glanis</i> (L.)	*
Luts	<i>Lota lota</i> (L.)	***
Ogalik	<i>Gasterosteus aculeatus</i> L.	°
Luukarits	<i>Pungitius pungitius</i> (L.)	*
Koha	<i>Sander lucioperca</i> (L.)	***
Ahven	<i>Perca fluviatilis</i> L.	***
Kiisk	<i>Gymnocephalus cernuus</i> (L.)	***
Võldas	<i>Cottus gobio</i> L.	*

KALADE PÜÜGINUMBRID LÄBI AEGADE

Peipsi kalastik on aegade jooksul tublisti muutunud. Osaliselt peegeldab seda püütud kalakoguste pikaajaline statistika. Seitsmekümne aasta jooksul kogutud andmed näitavad kalasaakide suuri kõikumisi ja ka kogusaagi ilmselget vähenemist viimastel kümnenditel.

Liigiti on saakide muutused olnud väga erinevad. Kui näiteks latikat, haugi ja ahvenat on enam-vähem stabiilselt püütud, siis mitme muu kala arvukuses on toimunud järske nihkeid. Möödunud sajandi teist poolt iseloomustas näiteks koha arvukuse plahvatuslik kasv ja rääbisevarude kahanemine.

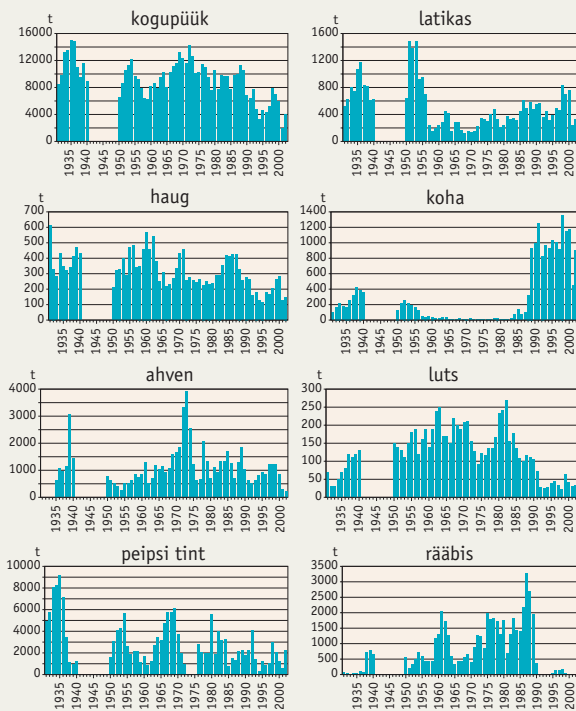

Paljud muutused kalastikus on tingitud muutustest järve üldseisundis. Soojad pikkade tuulevaiksete perioodidega suved on madalaveelises Peipsis põhjustanud üha enam vetikate õitsemist ja sellest tulenevalt ka vee kvaliteedi halvenemist. Kalad on seetõttu märgatavalt kannatanud, järve kallastel on olnud kohati näha lausa hulgaliselt väikesi surnud kalu, peamiselt kiisku. Mõnede kaladele, näiteks rääbistele, ei sobi ka jäävaesed talved, sest nende mari vajab talvel rahu.

Kalade püüginumbrid peegeldavad mingil määral ka inimeste maitse-eelistusi. Peipsil ja Pihkva järvel on sajandite vältel ehk kõige enam püütud väikest parvekala tinti. Eestlaste toidumenüüs on tint, kuid temast

Võrtsjärve Limnoloogiajaama kalauurijad Peipsil (2003).

Väljavõtteid Peipsi järve ametlikest kalasaakidest aastatel 1931–2002 (T. Saat *et al.*, 2002. Fisheries and fisheries management on Lake Peipsi-Pihkva).

veelgi enam kiisk jäänud üha tagasihoidlikumale kohale, samas kuuluvad tänapäevaste lemmikute hulka kindlalt rääbis, haug, särg, latikas, ahven, siig, koha ja luts.

Rikkalikud kalavarud on aidanud kalastusel püsida kindlal kohal rannarahva elus. Kalapüük on olnud siin läbi aegade põhilisi elatusalasid ning mitmed vanad kalapüügiviisid on just Peipsi randadel säilinud tänapäevani.

Kunagise 30 tuhande tonnise aastapüügiga võrreldes tuleb tänapäeva kaluritel olla rahul vähemaga. Peipsi kalavarude kadumise põhjuste hulgas seisab paraku taas esikohal inimõju – nii otsene kui ka kaudne.

Kalamehed sikuskapüügil Mustvee lähistel (2001).

Kalurite paadid Kallaste lähedal rannal (1924).

KALASTUS LÄBI AEGADE

Peipsil on kala püütud järve ranniku asustamisest saadik. Enne alaliste külade teket kasutasid kalurid ajutisi onne ja peatuspaiku.

14.–15. sajandil tekkisid esimesed alalised külad, kus kalapüük sai juba elanike peamiseks tegevusalaks. Hakkas kujunema eesti-vene segaasustus.

16.–17. sajandil oli Pihkva järve tähtsaimaks kalastusharuks tindipüük. Venelastel oli kalapüük sageli ainsaks sissetulekuallikaks, millele vaid vähesel määral lisandus käsitöö ja kaubitsemine. Eestlased tegelesid suuremal või vähemal määral ka maaviljelusega, kusjuures Pihkva järve äärsed setud eelistasid sageli kala osta pigem venelastest naabritelt.

19. sajandi algupoolel hakkasid peamiselt vene päritolu kaupmehed kala kokku ostma ja toimetasid selle edasi nii Eesti suurematesse linnadesse kui ka Riiga, Peterburi, Pihkvasse ja mujalegi.

1851–1852 korraldati esimesed teaduslikud ekspeditsioonid Peipsi kalade ja kalanduse uurimiseks. Teostajaks oli Venemaa Riigivarade Ministeerium eesotsas akadeemik Karl Ernst von Baeriga.

1859 kinnitati “Määrused kalapüügi piiramiseks Peipsi ja Pihkva järves”. See oli Eesti alal esimene kalakaitseseadus.

1865. aastal jõustatud Balti eraseaduse järgi oli avalikes vetes, sh Peipsil, kalapüük vaba. Kuid kehtisid teatud piirangud, mis andsid põhjust salapüügi tekkeks.

Peipsi kalur õngitsemas (1924).

Jäänooda ehk muti vedu Peipsil (1931).

19. sajandi lõpul hakati kasutama rüsaid, eeskujuks Laadogal nähtud venelaste püügivahendid. Rüsa kui tõhus ja vähem tööjõudu nõudev püünis tõrjus välja suurnooda, mis jäi püsima peamiselt jääalusel kalapüügil. Nii võttis kalapüük töendusliku iseloomu. Levisid ettevõtlus, palgatöö ja artelli tüüpi püügimeeskonnad.

20. sajandi esimesel poolel kalastati Peipsil endiselt aerupaatidega, mootorpaate kohtas siin haruharva.

1940. aastatetest, pärast Eesti annekteerimist Nõukogude Liidu poolt, algas kalurikolhooside loomine. 1950. aastatel hakati merekalastuse eeskujul kasutama ka Peipsil traalnoota. Kuid noorkalade hulgalise väljapüügi tõttu keelustati see juba 1956. aastal. Peipsi suurimaks püüniseks jäi muttnoot, mille vedamiseks kasutati suure vintsiga varustatud mootorpaate.

Pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal moodustati kalurikolhoosi "Peipsi kalur" suurematest osakondadest mitmeid praeguseni edukalt tegutsevaid kalafirmasid. Taastus ka eraviisiline väikepüük. Enamus kalafirmadest ning kaluritest kuuluvad Peipsi Kalurite Ühingusse, mis asutati 1995. aastal.

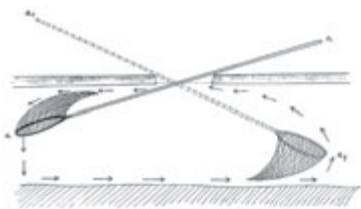
Tänapäeval jõuab igal aastal Peipsi järvest inimeste toidulauale kuni 10 000 tonni kala, umbes poole sellest püüavad eestlased ja teise poole venelased. Suurema osa kala saagist püüavad kutse- ja hobikalurid võrkude, mõrdade ja põhjanootadega. Harrastuspüüdjad etendavad olulist osa vaid talvel.

Kalastus Peipsi jääl aastal 1927 ja 2002.

PEIPSI KALAMEHESÕNASTIK

Kahvapüük – kahva ehk kahaga püüti käredama pakase ajal, mil jää oli sedavõrd paks, et kalad kogunesid raiutud augu kohale hingama. Selline püügiviis oli populaarne seal, kus järv kippus ummuksisse jääma. Püügiks tarvitati pikavarrelist kitseneva põhjaga kahva. See aeti läbi jääaugu jää alla, suu allapoole, liigutati siis põhjani ja tõmmati sümmeetriliselt teisele poole, nii et kahvasuu pöördus jälle üles. Sellest asendist triiviti kahvaugu kaudu tagasi jääle.

Kahvapüük talvel.

Kalade kuivatamine – Peipsi rannarahvaste seas laialt levinud kalade konserveerimise viis. Värsked kalad puhastatakse ja pannakse mõneks päevaks soolduma. Seejärel nõrutatakse neid vilus kohas ja asetatakse peale tahenemist kuivama. Kõige sagedamini on kuivatatud latikaid, särge, haugisid, ahvenaid ja tinti. Viimast kuivatati vanasti rannäärsetel heinamaadel nagu heina – pisikesed kalad seisisid laiali laotatult päikese ja tuule käes, kuni need lõpuks rehadega hunnikutesse riisuti.

Särgede kuivatamine Pedaspää rannas (2003).

Kevadpüük kestab jääminekust jaanipäevani. Tinglikult tähistab selle algust paastumaarjapäev, 25. märts. Siis süüakse ära viimased soolakalad, et teha ruumi värsketele saagile.

Kere ehk *keri* on olnud ajutine kalameheonn talvel kalastamiseks. Kere oli ilma põrandata – selle asemele laoti lahtised õled või lauad. Keres oli kindlasti olemas ka ahi või tulease. Viimasel juhul korsten puudus, suits väljus kere uksest. Jääle viimiseks pandi kere alla jalasid või tõsteti onn kalurireele.

Korup – suur lauast või puukoorest kerega kalaregi, mida kasutati vanasti peamiselt tindipüügil.

Kummijuku ehk *karakatitsa* on moderne motoriseeritud liiklusvahend liikumiseks Peipsi jääl. Tänu suurtele ratas-tele ei vaju kummijukud põhja ka avavette sattumisel. Et kummijukud valmistatakse käsitööna, võib iga liiklemisvahend olla omanäoline.

Sõit kummijukul (2001).

Lootsik ehk *küna* on lamedapõhjaline veesõiduk kalastamiseks jõesuudmeis ja järveluhtadel. Istmelauad sellel puuduvad, sõidetakse püsti seistes, sõutakse ühe aeruga või siis lükatakse seda edasi veekogu põhjast tõugates.

Lutsumänd on söödata õng, mida on kasutatud lutsu püüdmisel jääaugust talvisel kudemisajal. Õnge moodustavad 6–12 radiaalset raudharu, mille teravad otsad on keeratud ülespidi. Kui nõõri või pika puust varre otsa pandud *mända* jääaugus üles-alla liigutada, hakkavad õnge külge kinnitatud metallükikesed helisema, meelitades niiviisi kala ligi. Samalaadne püügiriist on olnud kasutusel ka ida pool ja Skandinaavias. Tänapäeval on kudemisaegne lutsupüük keelatud.

Lutsumänd.

Muti vedu – mutt ehk põhjanoot on eriline lühikeste võrktiibadega noot, mille tiibade pikenduseks on õletuustidest ja võrguräbalatest valmistatud köied. Selliste köistiibade lohisemisel mööda põhja tõmmatakse üles muda, mis lööb omakorda liikvele põhjakalu. Mutt-nootadega on püütud nii suvel kui ka talvel. Kasutusel ka tänapäeval.

Peipsi vene on Peipsile iseloomulik paat, mille päraosa lõpeb järsult püstaka *tohupakuga* ja mille ninas asub iseloomulik ülespoole kaarduv *tääv*.

Põrutamine ehk *põksul käimine* ehk ka *välsul käimine* leidis aset noore läbipaistva jää ajal, mil üritati tabada esmajoones haugi ja lutsu. Kalad põrutati uimaseks põrutamisnuia ehk *välsu* abil või ka kirvesilma või kiviga vastu jääd lüües. Hiljem raiuti jäässe auk, et saak kätte saada. Põrutamisega tegelesid peamiselt poisikesed ja vanad mehed – see oli pigem ajaviiteline kalapüügiviis.

Sikuska on söödata õng, millega püütakse eelkõige jääaugust siiga, ahvenat ja muid suuremaid kalu. Õngenõör mähitakse lühikese varre ümber, kust see kala näkkamisel järele jookseb. Sobib ka püügiks jäävabal ajal.

Silmusepüük – mänguline kalapüük jooksva sõlmega jõhvist silmuse abil, mis tuli püüdjal nihutada vees oleskleva kala seljauime ümber. Siis tõmmati silmus järsu nõksuga kinni ning kala selle sama hooga ka kaldale. Tänapäeval ei kuulu see lubatud püügivõtete hulka.

Tulusel käimine ehk *tuledega käimine* on öine ahingupüük, mis on olnud populaarne mitmel pool maailmas, sealhulgas ka Peipsil. Püügile mindi künaga, kõige sagedamini püüti luhtadel haugide kevadise kudemise ajal. Püügiaegne vee valgustamine sündis varasematel aegadel tohust või männitõrvastest tehtud lahtise tulega *tooseraual*, hiljem ka petrooliumil töötava *tooselaternaga*. Ahingupüük kui röövpüük keelustati juba 1920. aastal.

Tooseraud
ja -latern.

Ahing.

Vibuõng koosneb konksust, nõörist ja vibust. Varasemal ajal tehti konksud traadist või ka luust, nõör keerutati jõhvimest, linast või kanepist.

Vörkmörd – tänapäevani kasutatav vörkpüünis, mis kujutab endast pikka, kitseneva päraga kotti, mille tugiõngad jagavad võrdse pikkusega jätkudeks. Varasematel aegadel kasutati sellist püünist sageli järveluhtadel. Nüüd üha vähem, sest luhad on võssa kasvanud.

Vörkmörd.

Kalamehed Ninaküla all (2002).

Õngitseja kelk on üks lihtsamaid abivahendeid kalapüügivarustuse viimiseks järvejäälle ja tagasi. Tänapäeva õngitsejate kelgud kipuvad olema lihtsad, järelveetavad. Aga Peipsi traditsioonilise õngitseja kelgu juurde on kuulunud ka nelinurkne puri, mida erilise toe ja püstilöödud tuura abil sai tuulevarjaks seada. Sileda jää korral istus kalur kelgule ja tõukas tuuraga tagant. Pärituulega kasutati liikumiseks ka purje nagu purjekal.

Kuivatatud peipsi tindid.

Tindikaha.

Kalamõrra aetus.

- Teksti kirjutasid Arne Ader, Meelis Tambets ja Virve Tuubel ·
- Kasutatud on G. Rängi raamatut "Peipsi kalastusest" (Tartu, 1934) ja Eesti Rahva Muuseumi mustvalgeid fotosid ning jooniseid ·
- Pildid tegid Arne Ader ja Peeter Unt · Kalad joonistas Rein Kuresoo ·
- Kirjastas Eesti Loodusfoto & Loodusemees · Tänu: Johannes Zovo ·

© Peipsi Koostöö Keskus, 2003

Väljaannet toetasid: ÜRO Arenguprogramm, Maailma Keskkonnafond ja Ameerika Ühendriikide Saatkond
<http://www.ctc.ee/peipsikalad>